

Екологична конкурентоспособност на селските райони

Дамян Киречев

Environmental Competitiveness of the Rural Areas

Damyán Kirechev

Abstract

The article reveals the nature of the term "competitiveness" and its regional dimensions. Being studied international and European dimensions of competitiveness of the rural areas. Appears importance of the LEADER approach as a tool for measuring the territorial development of rural areas. Defined term "environmental competitiveness of the rural areas", based on the need to apply the ecosystem approach for assessing rural development. There are key components to assess the environmental competitiveness of the rural areas.

Keywords: Competitiveness; Competitiveness of rural areas; Territorial competitiveness; Environmental competitiveness; LEADER; Ecosystem approach.

Въведение

Околната среда се проявява от една страна като продукт, а от друга страна е двигател за териториално развитие на селските райони. Ето защо, в териториалния подход за развитието на селските райони постигането на екологична конкурентоспособност е свързана с баланса на опазването и използването на околната среда, което да повишава конкурентоспособността и да съдейства за постигане на устойчиво развитие. Целта на настоящата статия е да се разкрие значимостта на екологичната конкурентоспособност за развитието на селските райони и като се разкрият основните ѝ компоненти да се изведе значимостта ѝ за териториалните стратегии за развитие на селските райони.

1. Конкурентоспособност в регионален план

Понятието конкурентоспособност произтича от понятието конкурент. В буквален превод от латински език, терминът конкуренция означава бягам към целта. Разбирането на понятието предполага разглеждането на конкуренцията като съперничество, съревнование и надпреварване между хората за постигане на определени цели. Съвременното икономическо разбиране на конкуренцията включва изучаване на съперничеството между отделни фирми, региони и държави за постигане на определени икономически цели. В последните десетилетия, според Paul Krugman „повечето хора, които използват термина „конкурентоспособност“ го правят без да влягат друг смисъл“¹. Въпреки това, изучаването на конкурентоспособността става все по-разпространено сред научните среди последните две десетилетия. Michael Kitson и колегите му от Университета в Кеймбридж твърдят, че конкурентоспособността е издигната като „природен закон на съвременната капиталистическа икономика“², но въпреки това остава оспорвана концепция сред научните среди. Употребата на термина се разглежда като проблематична, тъй като концепцията за конкурентоспособността се развива първоначално, за да се разбере дейността на фирмите, но постепенно обхващат на понятието се увеличава, за да може да се прилага по отношение на икономическата ефективност в локален план – на отрасъл, на регион или нация. Според Paul Krugman „страните се конкурират една с друга на световните пазари по същия начин, по който го правят корпорациите“³. Въпреки че широката публика намира понятието „конкурентоспособност“ за лесно разбираемо, сред икономистите от академичните среди

¹ Krugman, P. (1994) Competitiveness – a dangerous obsession, *Foreign Affairs* 73, 28-44.

² Kitson, M. et al (2004) Regional competitiveness, *Regional Studies* 38, p.991.

³ Krugman, P. (1994) The myth of Asia's miracle, *Foreign Affairs* 73, 62-78

съществува разбирането, че тази концепция не бива да се разглежда по опростен и наивен начин. Още през 1992 година Michael Porter предупреждава, че „много от политиците и корпоративните мениджъри виждат източниците на истинската конкурентоспособност в погрешна рамка“⁴.

Конкурентоспособността като понятие в икономически план включва два основни елемента: от една страна тя се основава на разходите за производство, а от друга страна, се основава на разходите, по които стоките се продават на външните пазари. Част от противоречията, които възникват по отношение на понятието конкурентоспособност са следствие на това, което от значение за стопанските единици и това, което е от значение за националните или регионалните икономики. В този смисъл, значението на конкурентоспособността на фирмено равнище се изразява във възможността за производство на правилните стоки и услуги с необходимо качество, на правилна цена, в точно време. Това означава постигане на повече ефективност от фирмите спрямо другите фирми конкуренти. В същото време, значението на конкурентоспособността на национално или регионално равнище се определя като способността на една нация (регион) да предлага при справедливи и свободни пазарни условия стоки и услуги, които отговарят на изискванията на международните пазари, и в същото време създават условия за поддържане и увеличаване на реалните доходи на населението в дългосрочен план. Но докато концепцията на конкурентоспособността на фирмено равнище е показателно за една успеха на фирма, то по отношение на националните (регионалните) икономики тази концепция следва да се прилага по-специфично. Националните (регионалните) икономики не могат да определят успеха си единствено на международните пазари, защото те създават доходи не само отвън, но и вътре в себе си. Според Paul Krugman⁵ източникът на национална (регионална) конкурентоспособност е запазване на производителността и търсене на възможности за повишаването ѝ. В статията си, той недвусмислено заявява, че „производителността не е всичко, но в дългосрочен план е почти всичко“. Сериозен анализ на конкурентоспособността правят Michael Porter и Christian Ketals⁶. Според тях конкурентоспособността е концепция, която все още трудно се разбира добре, но всички възприемат нейната важност. Те също заключават, че производителността е ключ за конкурентоспособността и отправна точка за определянето ѝ трябва да е просперитетът на една нация, основан на производителността на икономиката на и наличните ресурси.

Съдържанието и обхвата на понятието конкурентоспособност продължава да е в обсега на изследванията на редица икономисти. Понастоящем терминът е широко внедрен в практиката на икономическите и управленските изследвания, макар и да липсва единна рамка за изучаването ѝ. Докато в практиката на фирмено равнище концепцията за конкурентоспособността е относително единна, то в конкретизацията на концепцията за конкурентоспособността в национален или регионален план все още съществува известен скептицизъм. Възприема се идеята, че се повишава ролята на правителствата да се намесват, за да укрепват перспективите за конкурентоспособността на предприятията в национален или регионален план. Постепенно понятието конкурентоспособност се превърна в цел на икономическата и регионалната политика на много правителства, в това число и на Европейския съюз, като водещ акцент се запазва възможността да се запази и увеличава продуктивността и производителността.

Търсенето на конкурентоспособността е дълбоко заложен цел в развитието на Европейския съюз (ЕС). В лисабонската стратегия за растеж и заетост, договорена на

⁴ Porter, M. (1992) *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. London: PA Consulting Group, p. 40.

⁵ Krugman, P. (1990) *The Age of Diminished Expectations*. Cambridge MA, MIT Press, p.9

⁶ Porter, M and Ketals, C. (2003) *UK Competitiveness: Moving to the Next Stage*, DTI Economics, Paper No. 3, Economic and Social Research Council and Department of Trade and Industry, p.11.

Европейския съвет през 2000 г. се заложи превръщането на ЕС в „най-конкурентна и динамична в света, основана на знанието икономика, способна на устойчив икономически растеж, с повече и по-добри работни места и по-голямо социално сближаване между страните“⁷. През юли 2005 г. Генералната дирекция за регионална политика на ЕС към Европейската комисия публикува нов набор от мерки към политиката за сближаване, в съответствие с Лисабонската стратегия за растеж и заетост⁸. Идентифицирани бяха три приоритета:

– Превръщане на Европа в по-привлекателно място за инвестиции и работа: разширяване и подобряване на инфраструктурата; подобряване на приноса на околната среда за растеж и работни места; ограничаване на употребата на традиционни енергийни източници и подкрепа на възобновяеми и алтернативни технологии;

– Знания и иновации за растеж: увеличаване и подобряване на инвестициите в изследвания и технологично развитие; улесняване на иновациите и насърчаване на предприемачеството; развитие на информационно общество; улесняване на достъпа до финанси;

– Повече и по-добри работни места: привличане и задържане на повече заети хора и модернизиране на системите за социална защита; подобряване на адаптивността на работниците и предприятията, както и гъвкавостта на пазара на труд; увеличаване на инвестициите в човешки капитал, чрез по-добро образование и умения; повишаване на административния капацитет; поддържане на здравето на работната сила.

Реализирането на тези приоритети е насочено към подобряване на конкурентоспособността на европейската икономика. По този начин темата за конкурентоспособността навлиза във всички области на политиката на ЕС и се превърна във водеща икономическа цел. Макар напредъкът да е труден, политиката на по-конкурентоспособна Европа, основана на засилване на темповете на растеж и повишаване на заетостта, е основна съставна част от съвременната регионална политика на ЕС.

Изследванията в областта на регионалната икономика и политика показват нарастващ интерес в последните две десетилетия към изучаване на различията в под-национални територии, като региони, области и др. Michal Porter⁹ подчертава изключително важното разграничение между концепцията му за конкурентното предимство като източник на богатство и идеята за сравнителното предимство, което отдавна доминира в мисленето за международната конкуренция. Според широкото разбиране за понятието сравнително предимство, то се основава на вложения на труд, природни ресурси и финансов капитал. Porter твърди, че сравнителното предимство се създава и поддържа на основата на локализацията и само по себе си факторните вложения стават все по-маловажни в една непрекъсната глобализираща се икономика. Конкурентоспособността не се осигурява от размера на икономиката, защото той не е от решаващо значение за производителността. Вместо това, благосъстоянието зависи от създаването на бизнес среда заедно с подкрепящите институции, която подпомага нацията или региона продуктивно да използва и да повишава качеството на вложенията си. В модерната глобална икономика, Porter разглежда благосъстоянието като избор на нацията. Много нации могат едновременно да повишават своята производителност, а заедно с нея и богатството си. Въпреки това богатството не е гарантирано. Независимо от развитието си, държавите и регионите по търсят начини да се справят. Конкурентното предимство на нациите предлага системна и действена рамка за

⁷ European Commission, 2000, Lisbon European Council – Presidency Conclusions, 23 and 24 March 2000, Lisbon, p.2.

⁸ CEC DGs Regional Policy and Employment (2005) Cohesion Policy in Support of Growth and Jobs: Community Strategic Guidelines, 2007-2013, 10 May 2005, Brussels, CEC, p.3.

⁹ Портър, М. Конкурентно предимство на нациите. София: Класика и стил. 2004. Превод на Porter, M. (1990) The Competitive Advantage of Nations, Basingstoke; Macmillan

разбирането на конкурентоспособността и за начините тя да се повиши.

Идеята за регионална конкурентоспособност (или регионално конкурентно предимство) не може да се разглежда нито на макро- ниво (национална конкурентоспособност), нито на микро- ниво (на ниво фирма), защото регионите не са просто струпвания на фирми, нито по-малък мащаб на националните икономики. В този смисъл, понятието конкурентоспособност приема различно значение в зависимост от териториалното равнище, в което терминът е внедрен. Това предполага и трудността на определянето на конкурентоспособността на регионално и по-ниско равнище. Конкурентоспособността на регионално равнище включва освен способността за производство на стоки и услуги и широк набор от налични ресурси, инфраструктура, комуникации, социални мрежи и др. На практика, различните региони в една национална икономика се конкурират помежду си, във връзка с привличането на инвестиции, работна сила и др. В този смисъл, Roberto Camagni разграничава съществуването на абсолютни предимства на региона от неговите конкурентни предимства¹⁰. Според него, регионът ще има абсолютни предимства, ако притежава високо технологично и социално ниво, развита инфраструктура и институционална подкрепа, от което да се възползват фирмите от района. Тези предимства са външни за отделните фирми, но им помагат да постигат по-високи нива на производителност, отколкото при липсата им. Постигането на икономически растеж в регионите има нужда от голям комплекс фактори и условия, обединени на едно място в териториален аспект – наличие на природни ресурси, квалифицирана работна сила, инфраструктура и др. Ето защо, съществуващите добри взаимоотношения между различните икономически и административни субекти (фирми, правителствени служби, неправителствени организации и др.) са важна съставна част за успеха на регионите. Взаимодействието на хора, знания, идеи се разглежда като движещ фактор за постигане на растеж в регионите.

Фокусирането върху местните качества в локален план (в т.ч. съществуващите социални и икономически отношения между и стопанските и нестопанските субекти, наличните на социален капитал, социални мрежи и институции, които улесняват иновациите и икономическото развитие), според Michael Porter и колектив стимулира изграждането на клъстери в регионите¹¹. Porter и колектив анализират икономическата ефективност на регионите в САЩ, като централно място заемат региони с три типа икономическа дейност: първия тип са региони с местни индустрии - те обслужват основно местните пазари; вторият тип региони са с ресурсно зависими индустрии, които са свързани с използването на природни ресурси – те имат малка част в икономиката, но служат основно за местните пазари; третият тип са региони с индустрии ориентирани извън местните пазари – в национални и между народния пазар. Изследванията установяват, че последният тип индустрии са определящи за конкурентоспособността на регионите. Това е аргумент в полза на насърчаване на създаването на клъстери за водещи индустрии в регионален план, което да е сериозен фактор за постигане на растеж и заетост.

Проучванията в областта на селските райони и регионалната конкурентоспособност имат международни и европейски измерения. През 2004 година Michael Porter и колектив публикуват изследване на конкурентоспособността на селските райони в САЩ¹². Проучването е финансирано от Агенцията за икономическо развитие на правителството на САЩ и е насочено към стимулиране на нови изследвания и генериране на дебат и ново

¹⁰ Camagni, R. (2002): On the Concept of Territorial Competitiveness: Sound or Misleading? *Urban Studies*, 13, pp. 2395-2411.

¹¹ Porter, M. et al. (2004) *Competitiveness in Rural U.S. Regions: Learning and Research Agenda*, Institute for Strategy and Competitiveness, Harvard Business School

¹² Porter, M. et al. (2004) *Competitiveness in Rural U.S. Regions: Learning and Research Agenda*, Institute for Strategy and Competitiveness, Harvard Business School

мислене по икономическата политика за селските райони. Необходимостта от проучването е, в следствие на хипотезата, че слабо развитите селски райони създават проблеми на развитието на САЩ като цяло. Проблемите произтичат от следните обстоятелства: съществува обективна необходимост от рационално разпределение на ограничени бюджетни ресурси за справяне с последиците от лошото представяне на някои райони; неблагоприятните резултати на някои райони затрудняват националната производителност като цяло; проявява се неефективно пространствено разпределение на ресурсите и засилване на вътрешните миграционни процеси от селата към градовете, което увеличава проблемите на градските центрове; съществуват искания за допълнителни интервенции на бюджетни средства за селските райони, което подкопава пазарните стимули за икономическа дейност. Направен е извод, че ниската селска конкурентоспособност е национален проблем и има национални последици. В продължение на изследването Christian Ketel¹³ поставя под въпрос ефикасността на политиката за развитие на селските райони. Според него, „политиката за подобряване на икономическото представяне на селските райони, в общи линии не работи. Съществува консенсус за това сред политиците не само в САЩ, но и по света“. В проучването си, Porter твърди, че липсата на ясна стратегия за развитие на селските райони може да бъде симптом за по-голям проблем. Според него, икономическото развитие на селските райони в по-общ смисъл се различава от икономическото развитие в по-общ план. Те са свързани твърде силно със селското стопанство и резултатите от този сектор в по-голяма степен се отразяват върху цялостното представяне на района. Това предполага политика насочена към силна интеграция на селските региони с развитите градски региони.

В Европейския съюз, политиката за развитие на селските райони продължава да бъде в основния дневен ред на Европейската комисия, в контекста на стратегическите насоки на общността за сближаване, с нейните три приоритета. От гледна точка на развитието на селските райони, реализирането на тези цели имат огромно значение за динамиката на икономическите дейности и предоставяне на услуги на населението в тях. Разширяването на сътрудничеството в рамките на селските региони се приема за двигател за местните икономики и дава значителен принос за регионалните икономически системи. Програмата за повишаване на конкурентоспособността в ЕС е важна черта залегнала в политиката за развитие на селското стопанство и селските райони. развитието на селските райони след периода 2007-2013 г. установява единен фонд – Европейски земеделски фонд за развитие на селските райони (ЕЗФРСР) за финансиране на дейности за няколко основни приоритета: подобряване на конкурентоспособността на земеделието и горското стопанство; подобряване на околната среда и опазване на природните ресурси; подобряване на качеството на живот и разнообразяване на селската икономика; улесняване на местни инициативи в рамките на селските региони. Като неразделна част от Общата селскостопанска политика (ОСП), политиката за развитие на селските райони е доказала стойността си чрез засилване на устойчивостта на сектора в ЕС, на селското стопанство и селските райони – в икономическо, екологично и социално естество. През настоящия програмен период 2014-2020 г. политиката продължава да интегрира ограниченията спрямо околната среда и изменението на климата, както и да предоставя широк спектър от ползи за земеделието, селските райони и обществото като цяло. Това в голяма степен трябва да допринесе за:

- конкурентоспособността на селското стопанство, чрез насърчаване на иновациите и реструктуриране, както и да даде възможност на селскостопанския сектор да използва по-ефективно ресурсите;
- устойчивото управление на природните ресурси, като се грижи за околната среда и селските райони, и поддържането на производствения капацитет на земята;
- на балансирано териториално развитие на селските райони в целия ЕС, като се

¹³ Ketels, C. (2004) Competitiveness in rural regions, *Economic Development America, Summer*

даде възможност на хората в местните райони, изграждане на капацитет и подобряване на местните условия.

В тази рамка, околната среда, климатичните промени и иновациите са водещи съвременни теми, които да ръководят ОСП повече от всякога. Например, инвестициите трябва да оказват положително въздействие както на икономическите, така и на екологичните показатели; мерките за околната среда трябва да бъде по-тясно съобразени с индивидуалните потребности на регионите и дори с местните райони; мерките за подпомагане отключването на потенциала на селските райони следва да обръщат специално внимание на иновативни идеи за бизнеса и местното управление. От значение ще бъде подкрепата за развитието на директните продажби и местните пазари. Приоритет ще бъде посрещането на специфичните потребности на младите земеделски стопани и на новите участници.

2. Екологичната конкурентоспособност – измерение на териториалния подход за развитие на селските райони

Политиката за развитие на селските райони, като част от ОСП на ЕС е с нарастващо значение през годините. Тя поощрява устойчивото развитие в селските райони на Европа и е насочена към решаване на икономически, социални и екологични проблеми в различните територии. Повече от половината от населението на ЕС живее в селски райони, които обхващат 90% от територията на ЕС. Подходът ЛИДЕР е новаторски подход в рамките на политиката на ЕС за развитие на селските райони, който се прилага индивидуално във всяка страна членка. ЛИДЕР е метод и инструмент за мобилизиране на местните селски общности, които добавят принос и подпомогнат развитието на селските райони. Смисълът на подхода ЛИДЕР е да насърчава местните общности в селските райони, да търсят нови начини да станат конкурентоспособни, да използват максимално своите ресурси и да преодолеят предизвикателствата, пред които са изправени като: застаряващо население, ниско качество на предоставяне на услуги, липса на услуги и възможности за трудова заетост.

ЛИДЕР се прилага от 1991 г. като „Инициатива на общността“ с цел подобряване на потенциала за развитие на селските райони, като се разчита на инициативата и уменията на местните общности. В началото на 90-те години Общата селскостопанска политика (ОСП) на ЕС започва да се променя в посока на интегриране на секторната с териториалната политика. Взима се под внимание разнообразието на селските райони, богатството от местни идентичности и нарастващото значение, което обществото отдава на високото качество на околната среда. Тези характеристики се смятат за основни предимства на селските райони на ЕС. Подходът ЛИДЕР е инструмент, който работи добре в различни условия и видове райони и приспособява воденето на политика в селските райони независимо от големите различия в нуждите. Поради тези причини той се превръща в неразделна част от политиката за развитие на селските райони. В периода 2007- 2013 г. подходът ЛИДЕР се интегрира в рамките на Общата политика за развитие на селските райони на ЕС и се превръща в хоризонтален приоритет и част от тази политика.

Основната идея на ЛИДЕР подхода като част от политиката за развитие на селските райони се основава на разбирането, че поради разнообразието на селските райони в Европа, стратегиите за развитие са много по-ефективни и ефикасни, ако се решават и прилагат на местно ниво от местните участници, придружени от ясни и прозрачни процедури, подпомагани от местни обществени екипи и разпространяващи добрите практики.

Седем основни характеристики обобщават ЛИДЕР подхода и те следва да се разглеждат като една обща кутия с инструменти. Всяка характеристика допълва и взаимодейства позитивно с останалите по време на целия процес на прилагане с дългосрочен ефект върху динамиката на селските райони и техните възможности за решаване на собствените им проблеми: териториален подход; подход „отдолу-нагоре“; публично-частни

партньорства (местни инициативни групи – МИГ); интегриран подход (многосекторен); новаторски подход (улесняване на иновациите – новаторството); работа в мрежа; сътрудничество (коопериране).

Прилагането на подхода ЛИДЕР изисква всеки район да изготви свой „териториален проект“, насочен към постигането на това, което се нарича „териториална конкурентоспособност“¹⁴. Понятието „териториална конкурентоспособност“ има не само икономически смисъл, но и по-широко значение. Освен икономическото звучене на понятието конкурентоспособност на района да се изправи срещу конкуренцията на пазара, той трябва гарантира социална, екологична и културна устойчивост, чрез изграждане на взаимоотношения и сътрудничество. В този смисъл, териториалната конкурентоспособност включва¹⁵: съгласуваност в използването на ресурсите на района; участие на различни играчи и институции от региона; интегриране на иновативни за района бизнес сектори; реализиране на сътрудничество с други райони и политики на Общността, както и в глобален контекст. Териториалната конкурентоспособност на района включва четири измерения, които могат да се комбинират по различен начин за всеки район. Такива са:

1. „Социална конкурентоспособност“ – способността на участниците от района да действат заедно въз основа на споделена концепция, както и да насърчава сътрудничеството между различните институционални равнища;

2. „Екологична конкурентоспособност“ – способността на участниците от района, да се възползват максимално от своята околна среда, като я превръщат в отличителен белег на техния район, като в същото време се гарантира, че техните естествени ресурси и наследство ще се запазят за бъдеще;

3. „Икономическата конкурентоспособност“ – способността на участниците от района да създават и запазват максимална добавена стойност, както и да се засилват връзките между секторите, да се комбинират ресурси по ефективен начин, да се повишава стойността на местните продукти и услуги;

4. „Глобална конкурентоспособност“ – способността на района да подобрява мястото си сред останалите райони, както и глобалния свят, като по този начин се гарантира жизнеността в глобален контекст.

Постигането на целите по четирите измерения на териториалната конкурентоспособност може да гарантира дългосрочна устойчивост на развитието на селските районни. Това предполага познаване на опита, използване на подходящи техники за анализ, прилагане на специфични методи и инструменти; реализира на дългосрочни стратегически визии. В много райони в ЕС, а и в България, този процес на изграждане на местни инициативни групи за селско развитие вече е започнал, но основният проблем в момента е да се гарантира реализирането на местните стратегии в дългосрочен план.

Понятието „околна среда“ може да се разглежда в тесен и широк смисъл. В по-тесен смисъл, околната среда включва единствено природните ресурси, с които разполага района и които създават част от потенциала и капацитета за развитие. В по-широк смисъл, в понятието околна среда на региона може да се включи и жизнената среда на населението, неговото културно и историческо наследство. Изучаването на екологичната конкурентоспособност от ЛИДЕР включва по-широкото тълкуване на понятието околна среда на района¹⁶.

Идеята на конкурентоспособността на околната среда (екологична конкурентоспособност) се отнася до способността на местните играчи да "валоризират" тяхната околна среда – да я запазват и развиват. Терминът „валоризира“ трябва да се приема в

¹⁴ Territorial Competitiveness. Creating a territorial development strategy in light of the LEADER experience. “Rural Innovation”, Doissier No 6 – Part 1. LEADER European Observatory, December 1999, p. 5

¹⁵ Пак там, с. 5

¹⁶ Environmental Competitiveness. Creating a territorial development strategy in light of the LEADER experience. “Rural Innovation”, Doissier No 6 – Part 3. LEADER European Observatory, June 2000, p. 9

по-широк смисъл – не само икономически, но и в екологичен, социален, културен и естетически характер. Пред местните структури в селските райони стои проблема от една страна да експлоатира околната среда, а от друга страна да я пази и съхранява за бъдещите поколения. Околната среда се проявява от една страна като продукт, а от друга страна е двигател за териториално развитие на селските райони. Ето защо, в териториалния подход за развитието на селските райони постигането на екологична конкурентоспособност е свързана с баланса на опазването и използването на околната среда, което да повишава конкурентоспособността и да съдейства за постигане на устойчиво развитие.

Постигането на екологична конкурентоспособност на селските райони не може да се разглежда като еднократен акт, а предполага излизане от традиционния подход за изучаване на природните ресурси и извежда нов поглед към постигането на екологична устойчивост.

В продължение на дълги години връзката на човека с околната среда е ограничена до използване на местните природни ресурси като обработваема земя, вода, пасища и гори, минерални ресурси, флора и фауна и др. Поддържането на тези ресурси дълго време се осъществяваше от местните органи и общности. С индустриализацията на съвременното общество, използването на природните ресурси придоби индустриален характер. Появиха се признаци на влошаване на околната среда в селските райони, причинени от интензификацията на земеделието, промишленото развитие и туризма и др., което беше съпроводено с нарастване на ролята на централните правителства, за регулиране на отношенията с природата.

В последните десетилетия обществото все по-често започна да се сблъсква с проблемите на околната среда, което предположи извеждане на решения на всички нива на управление. Доказателство за това е развитието на екологичните политики и разширяване на ролята на екологичните организации в обществения живот.

Екосистемният подход прие ролята на нов поглед към околната среда. Екосистемният подход е инструмент за постигане на устойчиво развитие в трите му измерения. Той представлява стратегия за интегрирано управление на сухоземни, водни и биологични ресурси, гарантираща тяхното опазване и устойчиво използване. Екосистемният подход е включен като първостепенна цел в различни международни споразумения, като Конвенцията за биологичното разнообразие и декларацията на Световната среща на върха по устойчиво развитие, проведена в Йоханесбург през 2002 г., Рамковата конвенция на ООН за климатичните изменения, Конвенцията на ООН за борба с опустиняването.

Екосистемният подход може да се разглежда като стратегия за интегрирано управление на земята, водата и биотичните ресурси и води до тяхното опазване и справедливо използване по устойчив начин. Той се базира на прилагането на подходящи научни методики фокусирани върху взаимодействия между организмите и тяхната среда. Екосистемният подход изисква да се прилагат адаптивни управленски стратегии за решаване на сложните и комплексни проблеми на екосистемите при липсата на пълна информация и знание за тяхното функциониране. Това е ценен подход за планиране и управление на природните ресурси поради¹⁷: намаляване на биоразнообразието; влошаващото се качество на околната среда; има развитие на теоретичните знания и емпиричния опит при опазването на околната среда; законите и политиката за опазване на околната среда са неефективни поради нарастване броя на населението и потреблението; неправителствените организации с екологична насоченост стават особено активни за промяна на управленските практики касаещи природните ресурси; обществото желае да се формират нови връзки и отношения с природата. Екосистемният подход интегрира научните знания за екологичните взаимоотношения в сложна социално-политическа и ценностна рамка насочена към защита дългосрочния интегритет на екосистемата. Местната околна среда се разглежда като единно

¹⁷ Grumbine, E. R., What is Ecosystem Management?, Conservation Biology, 8(1), 1994, p. 27-38

функциониращо цяло където всички съобщества са взаимосвързани и постоянно си взаимодействат. Хората са тясно свързани с околната среда и разчитат на ефективно функциониращата екосистема да осигури тяхното здраве и живот. Традиционното екологично знание за околната среда спомага за насочване управлението на природните ресурси. Според Mitchell¹⁸, основните елементи на екосистемния подход включват: защита на природния капитал; дългосрочно опазване на екосистемите и екологичните процеси; опазване на биоразнообразието, устойчивото използване на природните ресурси; признаване и защита на традиционните екологични знания, обичаи и практики.

Екосистемният подход за развитие на екологично планиране и управленски стратегии въвлича местните общности в развитието и прилагането му. Той използва местните традиционните знания и практики, което му позволява да предаде разбирането на опазването и използването на местната околна среда по разбираем начин за местното население. Въпреки че локалните проблеми и цели могат да се различават от националните и регионалните, този подход позволява да правителството да изгради подходяща политика за опазване и подобряване качеството на околната среда.

Този нов подход към околната среда естествено ще доведе до промени в производствените системи в селските райони, които от количественото използване на ресурсите (водешо до прекомерната им експлоатация и отрицателно въздействие върху околната среда) се фокусират върху качествено използване на ресурсите (за да отстояват и повишават своята конкурентоспособност). Това важи с особена сила за производителите на земеделска и животинска продукция, отговаряща на екологични производствени практики, които са така търсени от потребителите. Този подход има важно значение и за туризма в селските райони, който може да се възползва от специфичните ресурси на района. В този смисъл, опазването на околната среда се явява фактор за продуктова диференциация, а от там е и сериозен източник на конкурентоспособност.

Може да се обобщи, че околната среда е ключов фактор за конкурентоспособността на селските райони. Опазването на околната среда означава съхраняване на отличителните характеристики идентифициращи района. Без съмнение, интересът на потребителите към идентичността на ресурсите на селските райони ще расте, което ще е от ключово значение за конкурентоспособността на селските райони. В този смисъл са и поуките от реализиране на подхода ЛИДЕР¹⁹: ЛИДЕР е помогнал да се насърчи сред населението интерес към околната среда, особено към младите хора; ЛИДЕР е помогнал да се подчертае значението на местните ресурси, дори когато те не са икономически изгодно в краткосрочен план; ЛИДЕР засили идеята, че отговорността е по-важно от собствеността; ЛИДЕР доказва, че валоризацията на околната среда е свързана с териториалната стратегия и не се ограничава само до защитени природни зони, а отчита всички ресурси в региона; ЛИДЕР доказва, че околната среда може да служи основа за определяне на идентичността на района и е обединяващо звено за цялостната териториална стратегия; ЛИДЕР е помогнал да се покаже, че съхраняването на околната среда може да стимулира нов живот на дейностите в селските райони и да създава нови работни места; ЛИДЕР е помогнал да се преодолява конфликта между опазването на околната среда и селското развитие, с акцент върху разширяване на образователния процес.

Съществена важност за реализирането на успешни стратегии за развитие на селските райони има оценката на екологичната им конкурентоспособност. Оценяването предполага да се изясни способността на местните участници да запазват и развиват тяхната околна среда, не само в икономически, но и в социален, културен и естетически аспект. Това изисква, от една страна да се оцени отношението на хората, бизнеса и администрацията от района към околната среда, а от друга страна, да се създадат условия за промяна на вижданията към

¹⁸ Mitchell, B., Resource and Environmental Management, Singapore, Pearce Education Limited, 2002

¹⁹ Environmental Competitiveness. Creating a territorial development strategy in light of the LEADER experience. "Rural Innovation", Doissier No 6 – Part 3. LEADER European Observatory, June 2000, p.13-16

използване на природните ресурси, което да осигури дългосрочното им използване. Това предполага четири етапа на анализ²⁰:

- На първо място, да се направи преглед на съществуващата ситуация, от гледна точка на потенциала и ограниченията, които има района;
- На второ място, да се анализират практиките за оползотворяване на ресурсите;
- На трето място, да се установят нормите и правилата по които се регулират отношенията между хората и околната среда;
- На четвърто място, да се посочат възможните принципи и ценности за поведението на хората във взаимоотношенията с околната среда.

Тези етапи на анализ на взаимодействията хора, бизнес и администрация от района – околна среда стоят в основата на изграждането на оценката на териториалната конкурентоспособност на селските райони, като за нуждите на оценката на екологичната конкурентоспособност е необходим по-детайлен анализ на четири основни компонента: човешки ресурси; физически ресурси; образ на района; външни връзка на участниците и пазари.

1. Човешки ресурси. Анализът на човешкия потенциал е отправна точка при оценка на взаимоотношенията местни участници – околна среда. Анализът може да започне с демографската ситуация, която позволява да се оцени натискът на населението на района върху околната среда. Но абсолютното измерение на населението не е достатъчен факт за оценка, а е необходим по-детайлен разрез на населението на потребители и социалното поведение – профил на професиите с отношение към околната среда; плътността на населението в региона; сезонните колебания в числеността на населението. Демографския анализ може да се допълни с изясняване на връзката между хората от района по отношение практиката на експлоатация на природните ресурси (различни форми на сътрудничество), правата на собственост (предоставящи възможности и ограничения за териториално развитие), идентичността с околната среда (връзката на населението с местната околна среда).

2. Физически ресурси. Анализът на физическите ресурси на района е вторият елемент в анализа на отношенията местни участници – околна среда. Целта е да се проследи влиянието на тези взаимоотношения от гледна точка физическите ресурси и степента, в която те са в състояние да влияят на развитието. Анализът започва с проучване на ресурсите, в т.ч. земя, гори, води, биоразнообразие, архитектурно-историческо наследство и др. Анализът е както в количествен, така и в качествен аспект и трябва да позволи разграничаване на интензивното от устойчивото използване на тези ресурси. Анализът трябва да обхване практиката на използване на тези ресурси и относителното значение на тези ресурси за осъществяване на стопанска дейност. В резултат на анализа трябва да се установи проблемите в използването на ресурсите от местните участници и потенциалът им за бъдещо използване – какви ресурси не се използват производително; кои ресурси трябва да се съхраняват или консервират; върху кои ресурси човешката дейност оказва отрицателно въздействие; как се използва културно-историческото наследство и какви са възможностите за обновяването му и др. Важен момент по отношение на използването на ресурсите е оценката на потенциала за създаване на енергия от възобновяеми енергийни източници. Анализът трябва да как се отразяват правата върху собствеността на ресурсите върху рационалното им използване. По отношение използването на поземлените ресурси могат да се предложат две основни мерки – зонирание на използването на земята и налагане на ограничения в земеползването и въвеждане на „добри производствени практики“, в съответствие с критериите за качество и опазване на средата. Необходимо е в следствие на

²⁰ Environmental Competitiveness. Creating a territorial development strategy in light of the LEADER experience. “Rural Innovation”, Doissier No 6 – Part 3. LEADER European Observatory, June 2000, p.21

анализа да се осъзнае необходимостта от запазването на природните ресурси и да се предложат мерки за евентуалното им подновяване. Познаване на важността на физическите ресурси на района и внедряване на съвременни начини на използване са от значение за постигане на екологично равновесие в района. В много случаи може да се наложи да се изградят системи за наблюдение на ресурсите и да се повишава информираността на местните участници.

3. *Образ на района.* Образът на района (пейзажните характеристики на района) са визуален израз на пространственото планиране на физическите ресурси и е силен елемент в идентичността на района. Образът на района се явява съвременно проявление на динамиката в развитието на екосистемите и и взаимодействието на тези екосистеми с обществото. Той е резултат от използването на околната среда през годините и отразява следите на човешкото влияние във времето. Анализът на тази страна на района ни дава възможност да се проследи как хората са се възползвали от потенциала, който е предоставяла природната среда и да се проследят управленските практики на природните ресурси. Но пейзажните характеристики на района не са само функция на историята му, а са и живият израз на съвременния селски район, който не е обект на полза само за жителите на района, а на обществото като цяло. Тези характеристики имат отчетливо колективен характер, който отива извън пределите на самия район. Пространствените характеристики на селския район не са просто смесица от пейзажи и изисквания за устройство на територията, а изпълняват множество функции – икономически; екологични; жилищни; функции по сближаване; културни и образователни функции; рекреационни функции. Ето защо, анализът на образа на региона е ключов елемент за оценка на способността на района да изпълнява тези функции, особено по отношение на икономическите и екологичните функции, свързани с качеството на живот и т.н. Анализът на образа на района, като следствие на използването на пространството и ресурсите, може да позволи да се открият възможностите за сътрудничество и сближаване между местните участници. В същото време, всяко събитие, което излага образа на района, може да предизвика незабавна ответна реакция.

4. *Външни връзки на участниците и пазари.* Освен местните участници, опасения за състоянието на околната среда на района има и обществото като цяло. Обществото има определени очаквания от околната среда. На равнище пазари, обществото очаква качествени продукти и услуги с екологични характеристики. Отделно от пазарните изискванията на обществото, то предлага инициативи насочени към съхраняване и опазване на околната среда. В резултат, много селски райони са предмет на интервенции от национални и международни екологични организации, които най-често действат съвместно с местната власт във връзка с предоставянето на знания, умения и подкрепа за околната среда (институционална, финансова, методическа и др.). Анализът на връзките между района и обществото може да отговори много за екологичната конкурентоспособност на района – например, при нарастващо търсене на органични продукти, се създават условия за внедряване на екологични стандарти в земеделските производствени системи. Изпълняването на външни изисквания на обществото – независимо дали са постъпили по линията на пазарите или като препоръки, създават условия за разширяване на сътрудничеството в района и са предпоставка за постигане на устойчивост в развитието. Споделянето на общи ценности (например за устойчивото развитие) е значително предимство за екологичната конкурентоспособност на селските райони.

Заклучение

Анализът на компонентите на района позволява да се разкрият много от страните във взаимоотношенията местни участници – природна среда, да се открият проблемите и възможностите за развитие, и по този начин да се положат основите за стратегия за повишаване на екологичната конкурентоспособност на селските райони. ЛИДЕР отваря още

повече възможността за затвърждаване на ролята на околната среда в развитието на селските райони. Подходът ЛИДЕР се превръща в ключов фактор в изграждането на териториалната конкурентоспособност на селските райони, но голямото предизвикателство за бъдещето е опазването и съхраняването на околната среда. Поради това и екологичната конкурентоспособност ще е ключов елемент на териториалните стратегии за развитие на селските райони. Околната среда в селските райони все повече ще придобива характер на инструмент за координация, сближаване, създаване на работни места и ново чувство на идентичност, засилвайки привлекателностите на селските райони, техните продукти и услуги, както и ще бъде пълноценна част от интегрираното развитие на тези райони.

Използвана литература

1. Портър, М. Конкурентно предимство на нациите. София: Класика и стил. 2004.
2. Camagni, R. (2002): On the Concept of Territorial Competitiveness: Sound or Misleading? *Urban Studies*, 13, pp. 2395-2411.
3. CEC DGs Regional Policy and Employment (2005) Cohesion Policy in Support of Growth and Jobs: Community Strategic Guidelines, 2007-2013, 10 May 2005, Brussels, CEC
4. Environmental Competitiveness. Creating a territorial development strategy in light of the LEADER experience. "Rural Innovation", Doissier No 6 – Part 3. LEADER European Observatory, June 2000
5. European Commission, 2000, Lisbon European Council – Presidency Conclusions, 23 and 24 March 2000, Lisbon
6. Grumbine, E. R., What is Ecosystem Management?, *Conservation Biology*, 8(1), 1994
7. Ketels, C. (2004) Competitiveness in rural regions, *Economic Development America*, Summer
8. Kitson, M. et al (2004) Regional competitiveness, *Regional Studies* 38
9. Krugman, P. (1990) *The Age of Diminished Expectations*. Cambridge MA, MIT Press
10. Krugman, P. (1994) The myth of Asia's miracle, *Foreign Affairs* 73, 62-78
11. Mitchell, B., *Resource and Environmental Management*, Singapore, Pearce Education Limited, 2002
12. Porter, M and Ketels, C. (2003) UK Competitiveness: Moving to the Next Stage, DTI Economics, Paper No. 3, Economic and Social Research Council and Department of Trade and Industry
13. Porter, M. (1992) *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. London: PA Consulting Group
14. Porter, M. et al. (2004) *Competitiveness in Rural U.S. Regions: Learning and Research Agenda*, Institute for Strategy and Competitiveness, Harvard Business School
15. Territorial Competitiveness. Creating a territorial development strategy in light of the LEADER experience. "Rural Innovation", Doissier No 6 – Part 1. LEADER European Observatory, December 1999, p. 5

За контакти

гл. ас. д-р Дамян Киречев
Икономически университет - Варна
dkirechev@ue-varna.bg